

## Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 21 (2000)

Δελτίον ΧΑΕ 21 (2000), Περίοδος Δ'



**Δυσαναγνώστων ανάγνωσις**

*Κωνσταντίνος ΣΚΑΜΠΑΒΙΑΣ*

doi: [10.12681/dchae.562](https://doi.org/10.12681/dchae.562)

### Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΑΜΠΑΒΙΑΣ Κ. (2011). Δυσαναγνώστων ανάγνωσις. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 21, 241–248. <https://doi.org/10.12681/dchae.562>



# ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

*Δυσαναγνώστων ανάγνωσις*

---

Κωνσταντίνος ΣΚΑΜΠΑΒΙΑΣ

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΑ' (2000) • Σελ. 241-248

ΑΘΗΝΑ 2000

ΔΥΣΑΝΑΓΝΩΣΤΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΙΣ

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι η ανάγνωση, μεταγραφή και, κατά τό δυνατόν, η ταύτιση των ελάχιστων εκείνων επιγραφών που παρέμειναν ασχολίαστες κατά την Β΄ έκδοση του μνημειώδους καταλόγου της εκθέσεως «Θησαυροί του Ἁγίου Ὁρους» (Θεσσαλονίκη 1998).

Οἱ επιγραφές προέρχονται ὅλες ἀπό εἰλητάρια που κρατοῦν ἅγιοι, εἴτε σέ τοιχογραφίες εἴτε –κατά τό πλεῖστον– σέ φορητές εἰκόνες. Ἡ σειρά μέ τήν ὁποία σχολιάζονται ἀκολουθεῖ τήν σειρά καί τήν ἀρίθμηση τοῦ καταλόγου.

1. Ἀριθ. κατ. 1.5: Προφήτης Ἰεζεκιήλ (ἀποτοχισμένη τοιχογραφία τρούλλου) ἀπό τήν μονή Παντοκράτορος. Ἀποδίδεται στόν Θεοφάνη (1535-1546).

Μέ τό ὑψωμένο ἀριστερό του χέρι ὁ προφήτης κρατεῖ ἀνεπτυγμένο εἰλητάριο, τοῦ ὁποίου σώζεται τό κάτω ἥμισυ περίπου. Εἶναι κατεστραμμένο ἐπίσης καί τό ἕνα τρίτο περίπου τοῦ πλάτους του, καθ' ὅλο τό σωζόμενο μήκος.

Πά τόν ὑπολογισμό τοῦ ἀρχικοῦ πλάτους τοῦ εἰληταρίου ἐλήφθη ὡς σημεῖο μετρήσεως ἕνα διακοσμητικό στοιχεῖο (δύο ἀντίνοτα ἡμικύκλια), κάτω ἀπό τήν τελευταία γραμμένη σειρά, μέ τό ὁποῖο ὁ ζωγράφος δήλωνε τό τέλος τοῦ ἀναγεγραμμένου χωρίου. Τό στοιχεῖο αὐτό εὐρίσκεται στά τρία τέταρτα περίπου τοῦ σωζόμενου πλάτους τοῦ εἰληταρίου· ἐάν εἶχε ζωγραφισθεῖ, ὅπως εἶναι σχεδόν βέβαιο, στό κέντρο του, τότε τεκμαίρεται ὅτι τό τμήμα που ἔχει καταστραφεῖ δέν θά ἦταν μεγαλύτερο ἀπό τό ἕνα τρίτον τοῦ σωζόμενου πλάτους του.

Στό σωζόμενο τμήμα ὑπάρχουν τά ἐξῆς γράμματα μεγαλογράμματης γραφῆς σέ τρεῖς στίχους:

ΕΙΙ/...  
Κ(ΥΡΙΟ)C· Κ(ΑΙ) /...  
ΚΕ ΜΕ /...

Ἀκολουθεῖ στήν ἐπόμενη σειρά τό διακοσμητικό στοιχεῖο τῶν ἀντίνοτων ἡμικυκλίων που προαναφέρθηκε καί κατόπιν τό εἰλητάριο εἶναι λευκό.

Ἀπό τό μέγεθος τῶν σωζόμενων γραμμάτων συνάγεται ὅτι στό ὑπολογιζόμενο πλάτος τοῦ εἰληταρίου δέν μποροῦν νά χωρέσουν παρά πέντε ἢ ἕξι τό πολύ γράμματα ἀνά στίχο· κατ' ἀνάγκη ὁ ζωγράφος θά πρέπει νά χρησιμοποίησε συμπλήματα καί συντμήσεις λέξεων.

Τό ψιλούμενο Ε (ἄρα ἔχομε ἀρχή λέξεως) τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου εἶναι εὐκρινέστατο· ἀκολουθοῦν δύο κάθετες παράλληλες γραμμές, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δεύτερη εἶναι ἡμεξίτηλη. Ὁ δεύτερος στίχος ἀρχίζει μέ τό εὐκρινέστατο συμπλήμα τῆς λέξεως «Κύριος», ἀκολουθούμενο ἀπό τό ἐπίσης εὐκρινές συμπλήμα τοῦ συνδέσμου «καί». Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ δηλωτική τοῦ συμπλήματος λοξή πρὸς τά κάτω γραμμὴ εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἐπάνω ἀπό τό Ε τῆς λέξεως ΜΕ τοῦ ἐπόμενου στίχου, δημιουργώντας ἐκ πρώτης ὄψεως τήν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιά τόνο (ὀξεῖα) τῆς τελευταίας. Ἀπό τά τέσσαρα σωζόμενα γράμματα τοῦ τρίτου στίχου, τά δύο πρώτα (ΚΕ) πρέπει νά εἶναι κατάληξη τρίτου ἐνικοῦ προσώπου ἀπό παρακείμενο ρήματος ἐνεργητικῆς φωνῆς, στήν ὁποία ἔχει ἀναβιβασθεῖ ὁ τόνος τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας (ΜΕ) που ἀκολουθεῖ (π.χ. *λέλυκέ με*).

Μέ βάση τά λιγοστά αὐτά στοιχεῖα καί ὕστερα ἀπό ἐνδελεχῆ ἔρευνα στό βιβλίο τοῦ Ἰεζεκιήλ γιά τήν ἀνέυρεση κάποιας φράσεως, ὅπου νά συνδυάζονται ὅλα τά δεδομένα που ἐξετέθησαν στίς προηγούμενες παραγράφους, ἐντοπίσθηκε τό ἐξῆς χωρίο (μέ κεφαλαῖα ἀποδίδονται τά σωζόμενα στό εἰλητάριο γράμματα καθώς καί οἱ ἀναπτύξεις τῶν δύο συμπλημάτων): *Καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐμέ χεῖρ Κυρίου καὶ ἐξήγαγέ με ἘΝ πνεύματι ΚΥΡΙΟΣ ΚΑΙ ἔθηΚΕ ΜΕ ἐν μέσῳ τοῦ πεδίου, καὶ τοῦτο ἦν μεστόν ὀστέων ἀνθρωπίνων...* (Ἰεζεκιήλ, ΛΖ', 1).

Ἐάν ἡ προτεινόμενη ταύτιση εἶναι ὀρθή, τότε οἱ δύο κάθετες γραμμές μετά τό Ε τοῦ πρώτου στίχου εἶναι οἱ κάθετες γραμμές τοῦ γράμματος Ν, ἀπό τό ὁποῖο ἔχει σβησθεῖ ἡ λοξή πρὸς τά κάτω κεραία που τίς ἐνώνει· ἡ λέξη *πνεύματι* που ἀκολουθεῖ στό κείμενο θά πρέπει νά εἶχε ἀποδοθεῖ μέ τό σύνηθες συμπλήμα ΠΝΙ γιά νά χωρέσει στό πλάτος τοῦ εἰληταρίου. Λόγω τῆς παρουσίας τοῦ διακοσμητικοῦ στοιχείου, γιά τό ὁποῖο ἔγινε λόγος προηγουμένως, μόνου του στό μέσον τοῦ τέταρτου ἀπό τούς σωζόμενους στίχους, συνάγεται ὅτι τό κείμενο πρέπει νά σταματοῦσε στίς λέξεις *ἔθηκέ με*: τίποτε δέν ἀποκλείει νά εἶχε γραφεῖ καί ἡ πρόθεση *ἐν* που ἀκολουθεῖ, γιά τά δύο γράμματα τῆς ὁποίας ὑπάρχει χώρος στόν

τρίτο στίχο, ἄν και παραμένει δυσεξηγήτο γιατί ὁ ζωγράφος δέν συνέχισε τό κείμενο, ἐνῶ εἶχε ἀρκετό διαθέσιμο χώρο.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τό προτεινόμενο χωρίο τοῦ Ἰεζεκιήλ δέν ταυτίζεται μέ κανένα ἀπό ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἡ Ἑρμηνεία<sup>1</sup> παραδίδει (σ. 78, 80, 82, 262, 275 καί 290) νά ἀναγράφονται στό εἰλητάριο τοῦ προφήτου<sup>2</sup>.

2. Ἄριθ. κατ. 2.5: Ἀπόστολος Πέτρος (φορητή εἰκόνα, 12ου αἰ.) ἀπό τό Πρωτάτο.

Στό ἀνεπτυγμένο εἰλητάριο πού ὁ ἀπόστολος κρατεῖ μέ τό ἀριστερό του χέρι, ὑπάρχει ἐξίτηλη μεγαλογράμματη ἐπιγραφή σέ ἔνδεκα στίχους. Στήν φωτογραφία τοῦ καταλόγου (σ. 62) διακρίνονται τά ἐξῆς:

+Α[.....] Οἱ Ἀπο  
θεμένοι Πᾶσαν  
κακίαν κα(αι) δολον κα(αι)  
φθον[.....] ἀταλαλίαν

5 ΝΗΨΑΤΕ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΟΣ

ΕΥΧΑΣ Ο ΓΑΡ ΚΑΤΑΛΑ

Λ.. ΑΔΕΛΦΩ ΚΑΙ

ΚΡΙΝΩΝ ΤΟΝ Α

ΔΕΛΦΟΝ ΑΥΤΟΥ

10 ΜΕΝΕΙ ΕΝ ΤΩ

ΘΑΝΑΤΩ +

Τό κείμενο στήν ἀρχική του μορφή θά εἶχε ὅλους τούς τόνους καί πιθανότατα καί τά πνεύματα. Ὅσοι σώζονται εἶναι ἀπολύτως ὀρθοί (γίνεται καί ἡ διάκριση μεταξύ ὀξεῖας καί βαρείας), ὅπως ἄλλωστε ὀρθογραφημένο εἶναι καί τό ὅλο κείμενο. Χρήση συμπλήματος γίνεται μόνον γιά τόν σύνδεσμο «καί» ἢ δίφθογγος «ου» ἀποδίδεται καί κατά τόν συνεπτυγμένο τρόπο (στόν ἔβδομο στίχο) καί μέ τά γράμματα κατά παράταξιν (στόν ἔνατο στίχο). Ἐπίσης, μερικά γράμματα ἔχουν γραφεῖ εἴτε ψηλότερα εἴτε χαμηλότερα ἀπό τήν σειρά τους, προφανῶς γιά ἐξοικονόμηση χώρου.

Ἄν και τά κενά ἢ ἀμφίβολα σημεῖα στήν ἀνάγνωση εἶναι πάρα πολλά (ἀσφαλῶς μία ἐξέταση τῆς ἴδιας τῆς εἰκόνας θά διασαφήνιζε ἀρκετά ἀπό αὐτά), προτείνεται ἡ ἐξῆς ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου: +*Ἀδελφοί ἀποθέμενοι πᾶσαν κακίαν καί δόλον καί φθόνον καί*

*καταλαλίαν, νήψατε εἰς τὰς προσευχάς· ὁ γάρ καταλαλῶν ἀδελφοῦ καί κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, μένει ἐν τῷ θανάτῳ*+

Τό κείμενο τοῦτο δέν ἀπαντᾷ μέ τήν μορφή αὐτή σέ καμιά ἀπό τίς γνωστές –τουλάχιστον στόν γράφοντα– πηγές: πρόκειται γιά μιὰ σύνθεση, καί κατά κάποιον τρόπο ἐλεύθερη ἀπόδοση, τῶν ἐξῆς τεσσάρων διαφορετικῶν χωρίων ἀπό Ἐπιστολές τῶν ἀποστόλων Πέτρο, Ἰακώβου καί Ἰωάννου (μέ κεφαλαῖα ἀποδίδονται οἱ λέξεις πού χρησιμοποιήθηκαν αὐτούσιες ἢ κατά τι παρηλλαγμένες στό κείμενο τοῦ εἰληταρίου):

1) Πέτρο, Α' Καθ. Ἐπιστ., Β, 1: *ΑΠΟΘΕΜΕΝΟΙ οὖν ΠΑΣΑΝ ΚΑΚΙΑΝ ΚΑΙ πάντα ΔΟΛΟΝ καί ὑποκρίσεις ΚΑΙ ΦΘΟΝΟΥΣ καί πάσας ΚΑΤΑΛΑΛΙΑΣ, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τό λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε...*

2) Πέτρο, Α' Καθ. Ἐπιστ., Δ, 7: *Πάντων δὲ τό τέλος ἤγγικε, σωφρονήσατε οὖν καί ΝΗΨΑΤΕ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΟΣΕΥΧΑΣ.*

3) Ἰακώβου, Δ', 11-13: *Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων ἀδελφοί. Ὁ ΚΑΤΑΛΑΛΩΝ ΑΔΕΛΦΟΥ ἢ ΚΡΙΝΩΝ ΤΟΝ ΑΔΕΛΦΟΝ ΑΥΤΟΥ, καταλαλεῖ νόμον καί κρίνει νόμον...*

4) Ἰωάννου, Α', Γ, 14: *...ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, ΜΕΝΕΙ ΕΝ ΤΩ ΘΑΝΑΤΩ.*

Οἱ παρατηρούμενες διαφορές μεταξύ τῶν φράσεων τῶν ἀποστολικῶν χωρίων καί τοῦ κειμένου τοῦ εἰληταρίου εἶναι ἐλάχιστες καί ἐπουσιώδεις: πρόκειται γιά παραλείψεις ὀρισμένων λέξεων (προφανῶς γιά ἐξοικονόμηση χώρου) καί ἀλλαγές μερικῶν πτώσεων καί συνδέσμων, ὥστε νά ἀπαρτισθεῖ ἓνα ὁμοιογενές καί συνεχές κείμενο.

Στήν εἰκονογραφία, τό φαινόμενο τῆς συνθέσεως ἑνός νέου κειμένου ἀπό τέσσαρα διαφορετικά χωρία τριῶν συγγραφέων προκειμένου νά ἀναγραφεῖ σέ εἰλητάριο εἰκονιζόμενου ἁγίου, εἶναι σπανιώτατο ἄν ὄχι μοναδικό. Ἡ συνήθης πρακτική εἶναι νά ἀναγράφεται ἓνα αὐτούσιο χωρίο ἀπό κάποιον σύγγραμμά τοῦ ἰδίου τοῦ εἰκονιζόμενου. Δέν εἶναι σπάνιες πάντως οἱ περιπτώσεις ὅπου τό κείμενο τοῦ εἰληταρίου ἀνήκει σέ διαφορετικὸν ἀπό τὸν εἰκονιζόμενον, συγγραφέα: τοῦτο συμβαίνει συνήθως σέ κείμενα προφητῶν καί, βεβαίως, στίς περιπτώσεις ὅπου ὁ εἰκονιζόμενος ἅγιος δέν ἔχει ἀφήσει

1. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, *Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καί αἱ κύρια αὐτῆς ἀνέκδοτοι πηγαί, ἐκδιδομένη μετὰ προλόγου νῦν τὸ πρῶτον πλήρης κατὰ τό πρωτότυπον αὐτῆς κείμενον*, ὑπό Ἄ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, δαπάναις τῆς Ἀυτοκρατορικῆς Ρωσικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Πετρούπολις 1909.

2. Τά χειρόγραφα πού χρησιμοποίησε ὁ Παπαδόπουλος-Κερα-

μέυς γιά τήν ἐκδοση τῆς *Ἑρμηνείας* δέν εἶναι παλαιότερα τοῦ 18ου αἰώνα, ἐποχῆς ὅπου ἐξῆσε καί ὁ Διονύσιος (1670-1745): εἶναι ὁμως βέβαιο ὅτι ἀπηχοῦν μιὰ μακρὰ παράδοση, ὥστε νά μὴ εἶναι ἀπίθανο νά γνωρίζε ὁ ζωγράφος τῆς τοιχογραφίας μας κάποιον βοήθημα παρόμοιο μέ ἐκεῖνα πού παρατίθενται στό δεύτερο μέρος τῆς *Ἑρμηνείας*, ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο *Πηγαί*.

συγγραφικό έργο. Χαρακτηριστικό τής τελευταίας περιπτώσεως παράδειγμα είναι ότι τό άνωτέρω χωρίον από τήν έπιστολή του Ίακώβου συνιστάται από τήν *Έρμηνεία*<sup>3</sup> νά αναγράφεται στο έιλητάριο του όσιου Ίλαριώνος, υπό έλαφρώς παρηλλαγμένη μορφή: *Ο καταλαλών, μνησικακών και κρίνων, καταλαλεί νόμον τε και κρίνει νόμον.*

Τό σύνθετο κείμενο του έιληταρίου πού κρατεί ό άγιος Πέτρος τής εικόνας μας έχει χαρακτηρη καθαρά παραινεντικό, ό όποιος άρμόζει θαυμάσια σέ μία μοναστική κοινότητα· ώστε δέν θά ήταν παράτολμο νά υποθέσει κανείς ότι ή εικόνα του Πρωτάτου παραγγέλθηκε και έξ ύπαρχής προοριζόταν για τόν χώρο όπου μέχρι και σήμερα φυλάσσεται.

3. Άριθ. κατ. 2.14 : Άγιος Ίωάννης ό Δαμασκηνός (φορητή εικόνα, άρχων 14ου αι.), από τήν σκίτη τής Άγίας Άννης.

Μέ τό άριστερό του χέρι ό άγιος κρατεί λοξά άνοικτό ένεπίγραφο έιλητάριο, τό κάτω μέρος του όποιου διακόπτεται από τό αυτόξυλο πλαίσιο τής εικόνας. Λόγω τής λοξής –διαγωνίου τρόπον τινά– θέσεως του έιληταρίου, ή ένεπίγραφη έπιφάνειά του είναι σχεδόν τριγωνική. Η έπιγραφη είναι γραμμένη σέ ώραία, μεγαλογράμματη κατά τό πλείστον γραφή, μέ πολλά συμπλήματα και συνενώσεις γραμμάτων. Άναπτύσσεται σέ πέντε στίχους, οί όποιοι λόγω του τριγωνικού περίπου σχήματος του έιληταρίου μικραίνουν προς τά κάτω, μέ άποτέλεσμα στον πέμπτο στίχο νά ύπάρχει χώρος για δύο μόνον γράμματα.

Τό κείμενο είναι συνεχές, χωρίς κενά, δέν άκολουθήθηκε δηλαδή μία ρεαλιστική άπόδοση ένεπίγραφης έπιφάνειας από τήν όποία λείπει ένα τμήμα τής, πράγμα τό όποιο θά ξένιζε άλλωστε δεδομένης τής χρονολογίας κατασκευής τής εικόνας, αλλά προτιμήθηκε ή άπεικόνιση ενός πλήρους –και ως εκ τούτου κατανοητού από τόν θεατή– χωρίου, και έχει ως έξής:

ΟΙ ΤΗ ΘΕΟΤΗΤΙ ΠΑΘΗ  
ΜΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΖ(ΟΝ)  
ΤΕΣ, ΕΠΙΣΤΟΜΙ  
ΖΕΘ(ΑΙ) Π(ΑΝ)ΤΕΣ  
ΛΟ

Οί τή θεότητι πάθημα προσαρμόζοντες, έπιστομίζεσθαι πάντες ΛΟ[ΓΩ] ή ΛΕ[ΓΩ].

Τό κείμενο είναι όρθογραφημένο και μέ όρθη στίξη. Άν

και, όπως προαναφέρθηκε, ή γραφή είναι κατά κύριον λόγον μεγαλογράμματη, οί συλλαβές «μί» και «σθαι» τής λέξεως *έπιστομίζεσθαι*, καθώς και ή κατάληξις «ες» τής λέξεως *πάντες*, έχουν άποδοθει μέ μικρογράμματη γραφή, πιθανώς για έξοικονόμηση χώρου.

Μέ τήν αναγραφή στον τελευταίο στίχο των γραμμάτων ΛΟ (ή ΛΕ), άρχής δηλαδή μιάς λέξεως, ή όποία διακόπτεται από τό πλαίσιο και έτσι τό νόμά τής παραμένει άσαφές, ό ζωγράφος φαίνεται νά άποκλίνει από τήν άρχή τής σαφηνείας του κειμένου εις βάρος τής «ρεαλιστικής» άποδόσεώς του πού προαναφέρθηκε, ίσως για λόγους αισθητικούς (hoghog vacui);.

Άξιοσημείωτος έπίσης είναι και ό έντονα πολεμικός χαρακτήρας του κειμένου κατά των Θεοπασχόντων (κλάδου των Μονοφυσιτών), τό όποιο πάντως δέν περιλαμβάνεται στα χωρία πού συνιστά για τόν άγιο ή –κατά πολύ μεταγενέστερη– *Έρμηνεία*. Λόγω τής έποχής κατασκευής τής εικόνας, τό πιθανότερο θά είναι νά υποθεθεί ότι τό κείμενο στρέφεται κατά των άρμενίων Μονοφυσιτών.

4. Άριθ. κατ. 2.52: Άπόστολος Πέτρος (φορητή εικόνα, έτους 1542), από τήν Μεγάλη Δέηση του Πρωτάτου.

Μέ τό άριστερό του χέρι ό άπόστολος κρατεί από τό κάτω μέρος μισάνοικτο ένεπίγραφο έιλητάριο, του όποιου τά δύο άκρα αναδιπλώνονται προς τό κέντρον, αφήνοντας όρατό ένα τριγωνικό περίπου τμήμα τής ένεπίγραφης έπιφάνειας του. Στο τμήμα αυτό ύπάρχει ή έξής μεγαλογράμματη έπιγραφη σέ τέσσερις στίχους:

ΕΥΛΟΓΗΤΟΣ Ο  
Θ(ΕΟ)C Κ(ΑΙ)  
Π(ΑΤ)ΗΡ  
ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ...

*Ευλογητός ό Θεός και πατήρ του Κ[υρίου]...*

Τά τρία πρώτα και τά δύο τελευταία γράμματα του πρώτου στίχου είναι μισοκαλυμμένα από τίς αναδιπλούμενες άκρες του έιληταρίου· τό ίδιο συμβαίνει και μέ τό Κ τής τελευταίας σειράς. Όρθογραφία και στίξη όρθές.

Τό κείμενο τής έπιγραφής προέρχεται από τήν Α' Καθολική Έπιστολή του Πέτρου (Κεφ. Α', 3). Τό όλο χωρίον έχει ως έξής: *Ευλογητός ό Θεός και πατήρ του Κυρίου ήμων Ίησού Χριστού, ό κατά τό πολύ αυτού έλεος άναγεννήσας ήμās εις έλπίδα ζωσαν, δι' άναστάσεως Ίησού Χριστού.*

Παρ' όλον ότι, όπως προαναφέρθηκε, τά αναδιπλούμενα άκρα του έιληταρίου αφήνουν όρατό μόνον ένα τριγωνικό τμήμα τής έπιφάνειας του, τό κείμενο τής έπιγραφής είναι συνεχές και χωρίς κενά· προτιμήθηκε δηλαδή και έδώ ή μη ρεαλιστική άπεικόνιση του έιληταρί-

3. Πηγαί, σ. 284.



ου, για να μπορεί ο θεατής να διαβάσει ένα πλήρες και κατανοητό κείμενο. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι καί ἡ συνήθης πρακτική, τόσο κατά τήν βυζαντινή, ὅσο καί κατά τήν μεταβυζαντινή περίοδο.

Ἐάν καί ἡ περικοπή αὐτή δέν περιλαμβάνεται στή χωρία πού ἡ *Ἐρμηνεία* συνιστᾶ<sup>4</sup> γιά τόν Ἅγιο Πέτρο, προφανῶς ἐπελέγη ἀπό τόν ἀγιογράφο –ἢ τόν παραγγελιοδότη του– γιά τόν δοξαστικό χαρακτήρα της. Τοῦτο δίνει μία ἐπί πλέον διάσταση στό ἐννοιολογικό περιεχόμενο τῆς Μεγάλης Δεήσεως τοῦ Πρωτάτου, ἐάν λάβομε μάλιστα ὑπ' ὄψιν τό γεγονός ὅτι εἶναι τό μόνο κείμενο πού ἐμφανίζεται στήν ὅλη σύνθεση (στήν πάριση εἰκόνα, ὁ ἅγιος Παῦλος κρατεῖ τόμο κλειστό): οἱ μορφές δηλαδή πού πλαισιώνουν τόν Χριστό, ἐκτός τοῦ ὅτι μεισιτεύουν γιά τήν σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀποκοῦν κατά κάποιον τρόπο καί τήν ἔννοια μιᾶς τιμητικῆς φρουρᾶς, μιᾶς «Αὐλῆς», τοῦ ἐπουρανίου Βασιλέως, πράγμα πού παραπέμπει στήν σημειολογία τῆς εἰκονογραφίας τῆς Δευτέρας Παρουσίας.

5. Ἄριθ. κατ. 2.55: Ἀπόστολος Πέτρος (φορητή εἰκόνα Θεοφάνους τοῦ Κρητός, ἔτους 1546), ἀπό τήν Μεγάλη Δέηση τῆς μονῆς Σταυρονικήτα.

Ἀπό εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοφάνους εἶναι σχεδόν πανομοιότυπη μέ τήν ἀμέσως προηγούμενη τοῦ Πρωτάτου (ἄριθ. 4). Τό μισάνοικτο εἰλητάριο πού κρατεῖ ὁ ἀπόστολος ἔχει τό ἴδιο σχῆμα καί φέρει τήν ἀκόλουθη ἐπιγραφή –ἢ μάλλον γράμματα– σέ ἕξι στίχους:

...] Ἰ ΠΑΡΑΚ[...  
 ...] ΚΟΥ[...  
 ...] ἌΠΕ[...  
 ...] ΕΠΙ[...  
 5 ...] ΝΕ[...  
 ...] ΟΡ[...

Εἶναι προφανές ὅτι στήν εἰκόνα αὐτή ὁ Θεοφάνης προτίμησε νά ἀποδώσει ρεαλιστικά τήν ὄψη ἑνός μισάνοικτου εἰληταρίου, ὅπου δέν θά φαινόταν ἕνα συνεχές κείμενο, ἀλλά μόνον μερικές λέξεις καί αὐτές ἀποσπασματικά.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ θεατής νά διαβάσει ἕνα πλήρες καί κατανοητό κείμενο. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι καί ἡ συνήθης πρακτική, τόσο κατά τήν βυζαντινή, ὅσο καί κατά τήν μεταβυζαντινή περίοδο. Ἐάν καί ἡ περικοπή αὐτή δέν περιλαμβάνεται στή χωρία πού ἡ *Ἐρμηνεία* συνιστᾶ<sup>4</sup> γιά τόν Ἅγιο Πέτρο, προφανῶς ἐπελέγη ἀπό τόν ἀγιογράφο –ἢ τόν παραγγελιοδότη του– γιά τόν δοξαστικό χαρακτήρα της. Τοῦτο δίνει μία ἐπί πλέον διάσταση στό ἐννοιολογικό περιεχόμενο τῆς Μεγάλης Δεήσεως τοῦ Πρωτάτου, ἐάν λάβομε μάλιστα ὑπ' ὄψιν τό γεγονός ὅτι εἶναι τό μόνο κείμενο πού ἐμφανίζεται στήν ὅλη σύνθεση (στήν πάριση εἰκόνα, ὁ ἅγιος Παῦλος κρατεῖ τόμο κλειστό): οἱ μορφές δηλαδή πού πλαισιώνουν τόν Χριστό, ἐκτός τοῦ ὅτι μεισιτεύουν γιά τήν σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀποκοῦν κατά κάποιον τρόπο καί τήν ἔννοια μιᾶς τιμητικῆς φρουρᾶς, μιᾶς «Αὐλῆς», τοῦ ἐπουρανίου Βασιλέως, πράγμα πού παραπέμπει στήν σημειολογία τῆς εἰκονογραφίας τῆς Δευτέρας Παρουσίας.

Μέ βάση τά λίγα αὐτά δεδομένα, ἐντοπίσθηκε ἡ ἀκόλουθη περικοπή ἀπό τήν *Α' Καθολική Ἐπιστολή* τοῦ Πέτρου, Κεφ. Β', 11 (τά γράμματα τοῦ εἰληταρίου ἀποδίδονται μέ κεφαλαῖα): *Ἀγαπητοί, ΠΑΡΑΚΑΛΩ ὡς παροϊΚΟΥΣ καί παρεπιδήμους, ἌΠΕχεσθαι τῶν σαρκικῶν ΕΠΙθυμῶν αἰτιΝΕΣ στρατεύονται κατά τῆς ψυχῆς, τήν ἀναστροφῆν ὑμῶν ἔχοντες...* Πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι στόν τελευταῖο στίχο, στήν λέξη *ἀναστροφήν*, ὁ Θεοφάνης ἔγραψε πρῶτα τό *Ο* καί μετά τό *Ρ*.

Ἡ *Ἐρμηνεία*<sup>5</sup>, στήν ἀπεικόνιση τῆς Δευτέρας Παρουσίας, παραδίδει γιά τό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Πέτρου μία συνεπτυγμένη μορφή τοῦ ἀνωτέρω χωρίου: «Παρακαλῶ ὑμᾶς ἀδελφοί, ἀπέχεσθε ἀπό τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας».

Τό γεγονός ὅτι ἡ *Ἐρμηνεία* συνιστᾶ τό συγκεκριμένο χωρίον μόνον γιά τήν ἀπεικόνιση τῆς Δευτέρας Παρουσίας, ἐνῶ ὅταν ὁ ἀπόστολος εἰκονίζεται μόνος του συνιστῶνται ἄλλα ἀποσπάσματα ἀπό τό ἔργο του, προσδίδει στήν Μεγάλη Δέηση τῆς Σταυρονικήτα καί μία ἐσχολογική χροιά.

Βεβαίως, μία ἄλλη ἐξήγηση θά ἦταν ὅτι τά παραγγέλματα τοῦ ἐν λόγῳ ἑδαφίου ἀρμόζουν κατ' ἐξοχήν σέ μία μοναστική κοινότητα<sup>6</sup>.

6. Ἄριθ. κατ. 2.92: Ἅγιος Ἀντώνιος (φορητή εἰκόνα, 17ου αἰ.) ἀπό τήν μονή Διονυσίου.

Μέ τό ἀριστερό του χέρι ὁ ἅγιος κρατεῖ ἐνεπίγραφο εἰλητάριο, τό ἄνω μέρος τοῦ ὁποίου εἶναι τυλιγμένο σφιχτά σέ κύλινδρο, ἐνῶ τό κάτω ἀναδιπλώνεται ἐλεύθερα.

4. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημ. 2.

5. Πηγαί, σ. 287.

6. Τήν δεύτερη αὐτή ἀποψη ὑποστηρίζει καί ὁ R. Cormack κατά τόν σχολιασμό τοῦ ἴδιου χωρίου, τό ὁποῖο εἶναι γραμμένο στό εἰλητάριο τῆς ἀριστουργηματικῆς βυζαντινῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Πέτρου, πού σχετικά πρόσφατα ἀπέκτησε τό Βρετανικό Μουσείο,

στό ἀντίστοιχο λῆμμα τοῦ καταλόγου τῆς ἐκθέσεως *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, ἐπιμ. David Buckton, Λονδίνο 1994, σ. 205. Ἡ εἰκόνα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, ἐκτός τοῦ ὅτι ἔχει τό ἴδιο χωρίο, παρουσιάζει καί ἀρκετές εἰκονογραφικές ὁμοιότητες μέ τίς εἰκόνας τοῦ Πρωτάτου καί τῆς μονῆς Σταυρονικήτα πού ἐξετάζονται ἐδῶ.

Ἡ μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, σέ ἑπτὰ στίχους, ἔχει ὡς ἑξῆς:

ἘΧΘΡῶΝ ΑΣΑΡΚΩΝ ΔΥ  
 CMENῶΝ ἈΛΑΣΤΌΡΩΝ  
 ΚΑΙ ΚΑΚΕΡΓΑΤΩΝ ΠΑΝ  
 ΤΕΛῶΣ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΈ-  
 5 ΩΝ ΟΥΔΕΜΙΑ ΒΕΛΕΜ  
 ΝΑ ΤΥΞΑ ΦΑ  
 ΡΕΤΡΑΣ·

Τό τέλος τοῦ κειμένου, πλὴν τοῦ σημείου στίξεως, ὑποδηλώνει καί μία ἀκόμη στιγμή κάτω ἀπό τόν τελευταῖο στίχο, στό κέντρον. Συμπλήματα δέν ὑπάρχουν, ἡ δέ στίξη, ὅπου σώζεται, εἶναι ὀρθή.

Ἡ Ἐρμηνεία, μεταξύ τῶν ἄλλων χωρίων πού συνιστᾷ γιά τόν ἅγιο Ἀντώνιο, παραδίδει καί τούς ἑξῆς «στίχους»<sup>7</sup>: «Ἀνθρωπος φυγῶν κυματωγᾶς τοῦ βίου / ἐχθρῶν ἀσάρκων δυσμενῶν ἀλαστόρων / βέλεμνα, τόξα, φαρέτρας οὐ ταρβεῖται».

Εἶναι προφανές ὅτι τό κείμενο τῆς εἰκόνας μας ἀποτελεῖ παραλλαγή ἀλλά καί παρανόηση τοῦ κειμένου τῶν «στίχων» τῆς Ἐρμηνείας.

Ἡ παράλειψη τοῦ πρώτου στίχου μπορεῖ κάλλιστα νά ἀποδοθεῖ στήν βούληση τοῦ ἀγιογράφου νά ἀποδοθεῖ ρεαλιστικά ἕνα μισοτυλιγμένο χειρόγραφο, στό ὁποῖο ἡ ἀρχή τοῦ κειμένου ἔχει ἀποκρυβεῖ ἀπό τό τυλιγμένο τμήμα του· ἡ φράση ὁμως καί κακεργατῶν παντελῶς τῶν πρακτέων εἶναι ἐμβόλιμος, ἡ δέ προσθήκη τῆς λέξεως οὐδεμία ἀμέσως μετά ἀπό αὐτήν, κάμει τό ὅλο κείμενο, στό ὁποῖο δέν ὑπάρχει ρῆμα, ἀσύντακτο καί ἀκατανόητο. Ἐπίσης, ἡ λέξη «τόξα» ἔχει γραφεῖ τύξα (τό Υ εἶναι εὐκρινέστατο καί, ὅπως φαίνεται στήν φωτογραφία τῆς σ. 163 τοῦ Καταλόγου, δέν πρόκειται γιά μεταγενέστερη ἐπέμβαση), ἐπιτείνοντας τήν σύγχυση στό νόημα τοῦ κειμένου.

7. Ἀριθ. κατ. 2.96: Οἱ ἅγιοι Πέτρος Ἀλεξανδρείας, Σπυριδίων καί Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης (φορητή εἰκόνα, σέ κάθετη διάταξη, τοῦ 1611), ἀπό τό τέμπλο τοῦ Πρωτάτου. Στό κατώτερο ἀπό τά τρία ἐπάλληλα τοξωτά διάχωρα τῆς εἰκόνας παριστάνεται ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης, ὁλόσωμος, μέ ἀνεπτυγμένο πρὸς τά κάτω ἐνεπίγραφο εἰλητάριο στό ἀριστερό του χέρι. Ἡ μεγαλογράμματη ἐπιγραφή τοῦ εἰληταρίου εἶναι ἡμεξίτηλη καί πολλά γράμματα ἔχουν πλήρως ἐκπέσει. Τό σωζόμενο κείμενο, σέ ἑπτὰ στίχους, εἶναι τό ἑξῆς:

EN KA[...]/PA  
 ΕΩΝ [...]  
 CET [...]  
 ΚΥ(ΡΙΟΣ), ΨΥ[...]  
 5 ΔΕ ΤΑΡΑΧ[...]  
 ΔΙΑΒΌΛ [...]  
 ΚΑΘΈ[...]

Τό κείμενο εἶναι ὀρθογραφημένο καί ἡ στίξη, ὅπου σώζεται, ἐπίσης ὀρθή. Συμπλήμα ἔχει χρησιμοποιηθεῖ μόνον γιά τήν λέξη Κύριος.

Πρόκειται γιά τό κείμενο πού συνιστᾷ ἡ Ἐρμηνεία<sup>8</sup> νά ἀναγράφεται στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου: «Ἐν καρδίαις πραέων ἀναπαύσεται Κύριος, ψυχή δέ ταραχώδης διαβόλου καθέδρα».

8. Ἀριθ. κατ. 2.125: Οἱ ἅγιοι Ἀντώνιος, Εὐθύμιος καί Σάββας ὁ Ἁγιασμένος (φορητή εἰκόνα, ἔτους 1766) ἀπό τήν Νέα Σκήτη.

Οἱ τρεῖς ἅγιοι ἀσκητές εἰκονίζονται ὁλόσωμοι καί μετωπικοί, κρατώντας ὁ καθένας μέ τό ἀριστερό χέρι ἐνεπίγραφο ἀνεπτυγμένο πρὸς τά κάτω εἰλητάριο. Οἱ ἐπιγραφές στά εἰλητάρια τῶν ἁγίων Εὐθυμίου καί Σάββα εἶναι μεγαλογράμματες, ἐνῶ σέ ἐκεῖνο τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου εἶναι μικρογράμματη.

Ὅπως ὀρθά παρατήρησε ἡ συγγραφεύς τοῦ σχετικοῦ λήμματος<sup>9</sup>, ἡ ὁποία καί τήν μετέγραψε, ἡ μικρογράμματη ἐπιγραφή στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου εἶναι νεώτερη ἐπιζωγράφηση· ἐξ ὧσων μάλιστα μπορεῖ κανεῖς νά κρίνει ἀπό τήν φωτογραφία, ὁλόκληρο τό εἰλητάριο εἶναι ἐπιζωγραφημένο. Κατά πᾶσαν ὁμως πιθανότητα, τό νεώτερο κείμενο ἐπαναλαμβάνει τό ἀρχικό, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε τοῦτο εἶναι ἕνα ἀπό τά κείμενα, τά ὁποῖα ἡ Ἐρμηνεία<sup>10</sup> προσγράφει στόν ἅγιο Ἀντώνιο.

Ἡ ἐπιγραφή στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, σέ ὀκτώ στίχους, εἶναι ἀρκετά δυσδιάκριτη (καί λόγω τοῦ μικροῦ μεγέθους τῆς φωτογραφίας), μέ πολλά γράμματα ἑξίτηλα. Μέ σχετική βεβαιότητα διαβάστηκαν τά ἀκόλουθα:

ΟΙ...  
 Π...  
 ΔΙΑΤΡΙΒ  
 ΟΝΤΕC Φ  
 5 ΛΙΑΡΓΥ  
 ΡΙΑC ΑΛΛΟ  
 ΤΡΙΟΙ ΕΙC  
 ΙΝ

7. Πηγαί, σ. 292.

8. Ὁ.π., σ. 295.

9. Θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, σ. 188.

10. Πηγαί, σ. 292.

Λόγω τῆς στενότητος τοῦ χώρου ὑπάρχουν ἀρκετές συνενώσεις γραμμάτων (*TP, AP, AC*) καθώς καὶ σμίκρυνσις τοῦ *I*. Τὰ δύο γράμματα τοῦ τελευταίου στίχου ἔχουν γραφεῖ στό κέντρον, ὑποδηλώνοντας τό τέλος τοῦ χωρίου. Τόνοι καί πνεύματα δέν διακρίνονται.

Τό χωρίον προέρχεται ἀπό τό ἐξῆς κείμενο πού ἡ *Ἐρμηνεία*<sup>11</sup>, μεταξύ ἄλλων, παραγγέλλει γιά τόν ἅγιο Εὐθύμιο: «Οἱ ἐν ὑποταγῇ διατρίβοντες φιλαργυρίας ἀλλότριου· ὅπου γάρ τὸ σῶμα ἐξέδωκαν, τί λοιπὸν κέκτηνται ἴδιον;».

Τό ρῆμα *εἰσίν* προφανῶς προσετέθη ἀπό τόν ἁγιογράφο γιά περισσότερη εὐκρίνεια, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε στό μισό κείμενο πού ἀναγκάσθηκε νά περιορισθεῖ δέν ὑπάρχει ἄλλο ρῆμα.

Ἡ ἐπιγραφή στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου εἶναι καὶ αὐτὴ σέ ὀκτώ στίχους· μερικά γράμματα πρὸς τό τέλος τῆς εἶναι ἐξίτηλα. Τό κείμενο ἔχει ὡς ἐξῆς:

TEIXIC  
ON TO KE  
ΛΙΙΟΝ C  
ΟΥ Ω̄ MO  
5 NAXE  
KAI AL O  
KEΛ.ION  
MH...A.

Πρόκειται γιά ἓνα ἀπό τὰ πέντε χωρία, τὰ ὁποῖα ἡ *Ἐρμηνεία*<sup>12</sup> συνιστᾷ γιά τόν ἅγιο Σάββα: «Τείχισον τὸ κελλίον σου, ὦ μοναχέ, καὶ ἄλλο κελλίον μὴ παράβαλε».

Ἡ βέβαιη ὑπαρξὴ περισπωμένης ἐπάνω ἀπό τό *Ω* τοῦ τέταρτου στίχου, κάνει πιθανή τὴν ὑπόθεση ὅτι καὶ οἱ ἄλλες λέξεις (τόσο σέ αὐτό, ὅσο καὶ στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου) ἔφεραν τονισμό, ὁ ὁποῖος σήμερα ἔχει ἐκπέσει.

11. Ὁ.π., σ. 292.

12. Ὁ.π., σ. 273 καὶ 292.



NOTES DE LECTURE

Un petit nombre d'icônes et de fresques représentant des saints tenant des rouleaux déployés, dont le texte n'a pas été transcrit et commenté dans le catalogue monumental de l'exposition «Trésors du Mont Athos» (2e édition, Thessalonique 1998), a fourni l'occasion à l'auteur de compléter ces quelques lacunes avec cet article. La lecture des textes a été basée sur les photographies du catalogue, dont on suit la numérotation.

1. Cat. No. 1.5 : Le prophète Ézéchiël (fresque détachée d'une coupole), du monastère de Pantocrator. Attribuée à Théophane le Crétois et datée entre 1535-1546.

Une grande partie du rouleau (à peu près la moitié supérieure et le tiers de la largeur) manque. Sur la partie conservée, on lit les lettres suivantes, en trois lignes: 'ΕΙΙ [.../Κ(ΥΠΙΟ)C· Κ(ΑΙ) [.../ ΚÉ ΜΕ [... Sur la quatrième ligne il y a un motif décoratif pour indiquer la fin du texte. Avec ces maigres indices, on a pu identifier l'inscription du rouleau avec le texte suivant: «Καί ἐγένετο ἐπ' ἐμὲ χεῖρ Κυρίου καὶ ἐξήγαγέ με ἐν πνεύματι ΚΥΡΙΟΣ ΚΑΙ ἔθηκε με ἐν μέσῳ τοῦ πεδίου, καὶ τοῦτο ἦν μεστὸν ὀστέων ἀνθρώπων» (Éz. XXXVII, 1). Les lettres conservées sont soulignées (: Et la main du Seigneur vint sur moi et le Seigneur m'a fait sortir en esprit et m'a posé au milieu du champ, et ceci était plein d'ossements humains...). Il est à noter que ce passage ne figure pas parmi ceux que le *Manuel de peinture*<sup>1</sup> conseille pour Ézechiël.

2. Cat. No. 2.5 : Saint Pierre (icône portative du 12e s.), de Prôtaton.

La surface de l'icône est assez endommagée et par conséquent, plusieurs lettres de l'inscription du rouleau sont effacées ou illisibles. On a pu établir le texte suivant : +Α[.....] ΟΙ ΑΠΟ/ΘΕΜΕΝΟΙ ΠΑCΑΝ / ΚΑΚΙΑΝ Κ(ΑΙ) ΔΟΛΟΝ Κ(ΑΙ) ΦΘΟΝ[.....] ΑΤΑΛΛΙΑΝ / ΝΗΨΑΤΕ ΕΙC

ΤΑC ΠΡΟC/ΕΥΧΑC Ο ΓΑΡ ΚΑΤΑΛΛ/Δ. ΑΔΕΛΦΟΥ ΚΑΙ/ΚΡΙΝΩΝ ΤΟΝ Α/ΔΕΛΦΟΝ ΑΥΤΟΥ / ΜΕΝΕΙ ΕΝ ΤΩ / ΘΑΝΑΤΩ + (: + Frères (?), en rejetant toute méchanceté et fallace et médisance, revenez aux prières; car celui qui dit du mal pour son frère et juge son frère, reste dans la mort +). Le texte ainsi établi est en réalité une compilation de quatre passages différents provenant de trois épîtres apostoliques (Pierre A, II, 1; Pierre A, IV, 7; Jacques IV, 11-13; Jean A, III, 14). Le caractère admonitif du texte ainsi constitué est tout a fait approprié pour une communauté religieuse; ainsi, il ne serait pas très osé de supposer que l'icône en question était destinée dès le début pour le lieu où elle se conserve jusqu'aujourd'hui.

3. Cat. No 2.14 : Saint Jean Damascène (icône portative, débuts du 14e s.), de la Scète de St. Anne.

Bien que la plus grande partie de l'inscription est en belles lettres onciales, dans quelques cas le peintre a utilisé – par manque d'espace – l'écriture minuscule; il y a aussi plusieurs abbreviations. Le texte est le suivant: ΟΙ ΤΗΘΕΟ- ΤΗΤΙ ΠΑΘΗΜΑ ΠΡΟCΑΡΜΟΖ(ΟΝ)/ΤΕC, ΕΠΙCΤΟΜ/ ΖΕCΘ(αι) Π(ΑΝ)ΤΕC / ΛΟ[. (: Ceux qui attribuent à la divinité des passions, doivent tous être baillonnés).

4. Cat. No. 2.52 : Saint Pierre (icône portative de 1542), de la Grande Déèsis du Prôtaton.

L'apôtre tient le rouleau par le bas; la surface écrite est presque triangulaire. Le texte en lettres onciales disposées sur quatre lignes, est le suivant : ΕΥΛΟΓΗΤΟC Ο / Θ(ΕΟ)C Κ(ΑΙ) / Π(ΑΤΗ)Ρ / ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ (: Béni soit Dieu, le père du S[igneur]). Il provient de la première épître catholique de St. Pierre (I, 3). Ce passage ne figure pas parmi ceux que le *Manuel de peinture* attribue à St. Pierre.

5. Cat. No. 2.55 : Saint Pierre (icône portative de Théophane le Crétois, datée 1546), de la Grande Déèsis du monastère de Stavronikita.

Du point de vue iconographique, cette icône est presque identique à la précédente. Théophane ayant préféré la façon réaliste pour représenter la surface écrite du rouleau, on ne distingue que les lettres suivantes, en six lignes: ΠΑΡΑΚ / ΚΟΥ / 'ΑΠΕ / ΕΠΙ / ΝΕ / ΟΡ. Il s'agit du passage suivant, provenant de la première épître catholique de saint Pierre (II, 11) : « Ἀγαπητοί, ΠΑΡΑΚαλῶ ὡς παροίΚΟΥC καὶ παρεπι-

1. *Denys de Fournas, Manuel d'iconographie chrétienne, accompagné de ses sources principales inédites et publié avec préface, pour la première fois en entier d'après son texte original*, par A. Papadopoulos-Kerameus, aux frais de la Société Impériale Russe Archéologique, St. Petersbourg 1909.

δήμους, ἌΠΕχεσθαι τῶν σαρκικῶν ΕΠΙθυμιῶν αἴτιΝΕς στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἔχοντες... ». (: Mes chers, je vous prie de s'abstenir des désirs charnels – comme si vous étiez des parèques et des étrangers de passage – lesquels assaillissent l'âme, ayant votre fréquentation...). Les lettres du rouleau sont rendues en majuscules. Une forme abrégée de ce passage est donnée par le *Manuel...* (p. 287) pour le rouleau de saint Pierre dans la composition de Jugement Dernier; ce qui conferrait une nuance eschatologique à la Grande Déèsis de Stavronikita.

6. Cat. No. 2.92 : Saint Antoine (icône portative, 17e s.), du monastère de Dionysiou.

Le saint tient le parchemin par sa partie supérieure, enroulée comme un cylindre. Sur la partie déployée on lit: ἘΧΘΡῶΝ ΑCΑΡΚῶΝ ΔΥ/CMENῶΝ ἌΛΑCΤῶΡῶΝ / ΚΑΙ ΚΑΚΕΡΓΑ/ΤῶΝ ΠΑΝ/ΤΕΛῶC ΤῶΝ ΠΡΑΚΤÉ/ῶΝ ΟὔΔΕ-ΜΙΑ ΒΕΛΕΜ/ΝΑ ΤΥΞΑ ΦΑ/ΡΕΤΡΑC. C'est une version incomplète et sur plusieurs points erronée d'un des passages que le *Manuel* (p. 292) attribue à saint Antoine: « Ἄνθρωπος φυγὼν κυματωγῶς τοῦ Βίου, ἐχθρῶν ἀσάρκων δυσμενῶν ἀλαστόρων βέλεμνα, τόξα, φαρέτρας οὐ ταρβεῖται » (: Un homme qui a fuit les tempêtes de cette vie, n'a pas peur des flèches, arcs et carquois des ennemis incorporels et dévastateurs malveillants).

7. Cat. No. 2.96 : Les saints Pierre d'Alexandrie, Spyridon et Athanase l'Athonite (icône portative), de l'iconostase de 1611 du Prôtaton.

Les saints sont disposés verticalement. Plusieurs lettres du rouleau de saint Athanase sont détruites. On peut discerner le texte suivant: EN ΚΑ[...]ΡΑ / ΕΩΝ[...]/ CET[...]/ ΚΥ(ΡΙΟC), ΨΥ[...]/ ΔΕ ΤΑΡΑΧ[...]/ ΔΙΑΒΟΛ[...]/ ΚΑΘÉ[...]. Il s'agit du passage que le *Manuel* (p. 295) attribue à ce saint: « Ἐν καρδίας πραέων ἀναπαύσεται Κύριος, ψυχὴ δὲ ταραχώδης διαβόλου καθέδρα » (: Le Seigneur se reposera dans les âmes des gens bénins, tandis qu'une âme tumultueuse est le siège du diable).

8. Cat. No 2.125 : Les saints Antoine, Euthyme et Sabbas le bénit (icône portative, 1766), de la Nouvelle Scète.

Les inscriptions des rouleaux sont en lettres majuscules, à l'exception de celle de saint Antoine qui a été repeinte mais qui doit reproduire le texte original, vu que c'est celui que le *Manuel* attribue à saint Antoine. L'inscription du rouleau de saint Euthyme est assez endommagée; on a pu discerner le texte suivant: ΟΙ... / Π... / ΔΙΑΤΡΙΒ/ΟΝΤΕC ΦΙΛΑΡΓΥ/ΡΙΑC ἈΛΛῶ/ΤΡΙΟΙ ΕΙC/ΙΝ. Il s'agit d'un des passages que le *Manuel*<sup>2</sup> recommande pour saint Euthyme: « Οἱ ἐν ὑποταγῇ διατρίβοντες, φιλαργυρίας ἀλλότριοι » (Ceux qui vivent en obéissance, sont étrangers à l'avarice). Le verbe ΕΙCΙΝ (:sont), est un ajout du peintre. Le texte du rouleau de saint Sabbas est le suivant: ΤΕΙΧΙC/ΟΝ ΤΟ ΚΕ/ΛΛΙΟΝ C/ΟΥ Ὡ ΜΟ/ΝΑΧΕ/ ΚΑΙ ΑΛ.Ο / ΚΕΛ.ΙΟΝ / ΜΗ....Λ. C'est un des cinq passages que le *Manuel* (pp. 273 et 292) recommande pour saint Sabbas: « Τείχισον τὸ κελλίον σου, ὃ μοναχέ, καὶ ἄλλο κελλίον μὴ παράβαλε » (: Moine, fait murer ta cellule et ne prends pas une autre).

2. *Manuel*, p. 292.